

7. Гінда В. Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті «Україна» / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 15. – С. 62–74.
8. Гінда В. Освітня політика стосовно «фольксдойче» в рейхскомісаріаті «Україна» / В. Гінда. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_15/osvitnya%20polituka.pdf.
9. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл., ф. Р–1, оп. 1, спр. 16, 198 арк.
10. Держархів Волинської обл., ф. Р–2, оп. 1, спр. 34, 8 арк.
11. Держархів Волинської обл., ф. Р–87, оп. 1, спр. 12, 40 арк.
12. Держархів Волинської обл., ф. Р–1021, оп. 1, спр. 4, 67 арк.
13. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р–23, оп. 1, спр. 2, 18 арк.
14. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 1, спр. 3, 48 арк.
15. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 1, спр. 9, 218 арк.
16. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 2, спр. 1, 42 арк.
17. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 2, спр. 22, 135 арк.
18. Держархів Рівненської обл., ф. Р–534, оп. 1, спр. 3, 213 арк.
19. Єржакова Б. Шкільна політика та шкільна справа в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржакова. – К.: Наукова думка, 2008. – 272 с.
20. Іванов О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Іванов, І. Іваньков // Український історичний журнал. – Київ: К.: Ін-т історії НАН України, 2005. – №3. – С. 83–95.
21. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ 1993. – 660 с.
22. Костопільські вісті. – 1942. – 15 липня. – С. 2.
23. Куницький М. Статус місцевого населення рейхскомісаріату «Україна»: освітня зріз / М. Куницький // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Вип. 16. – С. 113–123.
24. Ленартович О. Політика німецької окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни та засоби її реалізації / О. Ленартович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки — № 22, 2009. — С. 279–287.
25. Мисан В. Організація шкільної освіти в роки нацистської окупації (на прикладі функціонування школи № 2 міста Рівного) / В. Мисан // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 6. – С. 133–144.
26. Нагірняк А. Освітня політика німецької окупаційної військової влади на території західної України / А. Нагірняк. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10904/1/36.pdf>.
27. Нюрнберський процес: збірник матеріалів в 8-ми томах. – М.: Юридическая литература, 1996. – Т. 6. – 528 с.
28. Олійник Ю. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь–Поділля» (1941–1944) / Ю. Олійник, О. Завальнюк. – Хмельницький: Поліграфіст–2, 2012. – 320 с.
29. Особистий архів автора, спогади Володимира Кулія (записані у м. Рівне 21 травня 2013 р.), 3 арк.
30. Особистий архів автора, спогади Валентина Логвиса (записані у м. Рівне 12 жовтня 2012 р.), 3 арк.
31. Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков о разрушениях, грабежах и злодеяниях злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников в городке Ровно и Ровенской области. – Б. м.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1944. – 14 с.
32. Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
33. Український голос. – 1941. – 6 жовтня. – С. 6.
34. Український голос. – 1942. – 13 серпня. – С. 4.
35. Український голос. – 1942. – 20 серпня. – С. 4.
36. Український голос. – 1942. – 17 вересня. – С. 4.
37. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 4, спр. 108, 37 арк.
38. Шайкан В. Українська освіта в добу гітлерівської окупації як засіб ідеологічного протистояння (за матеріалами вітчизняних архівосховищ) / В. Шайкан // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 211–217.

УДК 94 (477.82-2) «1941/1944»: 35.07

Б. Зек

УКРАЇНЬСЬКА ДОПОМІЖНА АДМІНІСТРАЦІЯ ЛУЦЬКА У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Стаття розповідає про формування органів української допоміжної адміністрації Луцька у період нацистської окупації 1941–1944 рр. Автор звертає головну увагу на луцьку міську управу та посадників, які її очолювали. У роботі показаний внесок ОУН у процес створення української адміністрації. Автор порушує питання взаємин між обласною і міською управами Луцька з одного боку і німецькою владою з іншого.

Ключові слова: Луцьк, окупація, управа, посадник, адміністрація.

Ukrainian subsidiary administration Lutsk during the Nazi occupation. The article talks about subsidiary the Ukrainian administration Lutsk during the Nazi occupation of 1941–1944 years. The author pays special attention to Lutsk city council and burgomasters which it led. In research show the contribution of the OUN in the process of creating Ukrainian administration. The author raises the question of the relationship between regional council and Lutsk city council and the German authorities.

Keywords: Lutsk, occupation, council, burgomaster, administration.

Постановка наукової проблеми. Питання створення і функціонування органів українського управління часів нацистської окупації продовжує зберігати свою актуальність. Тим більше, коли мова йде про регіональний аспект. Не вирішеною залишається проблема розподілу повноважень, компетенції і відносин між різними органами українського управління з одного боку, і німецькими окупаційними органами влади з іншого. Істориків продовжують також цікавити політичні орієнтири і менталітет українських службовців у часи окупації. Більше того, не визначено залишається навіть сама назва місцевих органів управління. Інколи історики їх називають «органами місцевого самоуправління» або ж «українськими допоміжними органами влади» [2, с. 343]. Автор цієї статті буде вживати термін «українська допоміжна адміністрація» з огляду на те, що саме так у загальному було названо органи українського управління в окупаційній газеті «Український голос» за 18 червня 1942 р. [38, с. 2].

Аналіз досліджень та публікацій. Систему органів управління у роки німецької окупації досліджували В. Косик [23], О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина [2] та ряд інших вчених. Безпосередньо нацистському окупаційному режиму на території Волині присвячені роботи Ю. Олійника, О. Завальнюка [30], С. Іванова [21]. Про вплив ОУН на організацію української допоміжної адміністрації на Волині у своїй монографії звертає увагу і О. Ленартович [24].

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення органів української допоміжної адміністрації Луцька періоду німецької окупації 1941–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Обласний центр Волинської області – Луцьк, був окупований вже 25 червня 1941 р. [23, с. 106]. Місто опинилося під контролем військового управління – ортскомендатури, яка розташувалась на вул. Сенкевича. Її очолював польовий комендант підполковник Гойк [13, арк. 5], який 2 липня 1941 р. призначив посадником Луцька інженера Миколу Єлісеєвича Єрмолаєва [8, арк. 35; 18, арк. 3 зв.]. Разом із тим, якщо вірити свідченням С. Мазурця, на початку окупації комендантом Луцька був Микола Якимчук (псевдо «Василь», «Данило», «Микола Колтонюк»). Ймовірно, тут мається на увазі період 26 червня – 1 липня 1941 р. [27, с. 53–54].

Уже на той час в місті відкрито діяла ОУН. Підтвердженням цього є дані Поліції безпеки і СД від 17 липня 1941 р. про те, що в Луцьку була проведена демонстрація у підтримку Акту 30 червня 1941 р. [36, с. 378]. Окрім того, відповідно до звіту шефа Поліції безпеки і СД від 9 вересня 1941 р. під час панахиди по жертвах більшовизму у Луцьку відбулась прилюдна присяга Бандері [26, с. 181]. Швидше за все тут мається на увазі 24 серпня 1941 р., коли пройшло освячення могил розстріляних в'язнів луцької тюрми [3, с. 100–101].

У цьому плані цікавими є також спогади Богдана Коха. Він стверджує, що 25 червня 1941 р. його старший брат Юрій прибув до Луцька разом із С. Бандерою, Я. Стецьком і М. Лебедем. Після трьохгодинного відпочинку троє гостей вирушили до Львова, а Ю. Кох залишився в місті, обійняв посаду референта пропаганди в обласній управі і 19 липня 1941 р. організував проголошення Акту незалежності [19, с. 3]. До речі його батько Анатолій Кох став начальником господарського відділу тієї ж управи [14, арк. 6].

Згодом у 1946 р. він був арештований радянською владою і засуджений до 10 років позбавлення волі. Після звільнення проживав у Львові [19, с. 3].

Ймовірно, що підполковник Гойк не тривалий час очолював луцьку орсткомендатуру [13, арк. 5]. Оскільки у розпорядженнях окупаційної влади вже за серпень 1941 р. стоїть підпис капітана Вольфа – виконувача обов'язків польового коменданта [18, арк. 14–16 зв.]. У часі, коли Луцьк перебував під контролем військових, окрім українського посадника, був також німецький. Доказом цього є розпорядженнями окупаційної влади за липень – серпень 1941 р. під якими стоять підписи одночасно двох осіб – посадника міста доктора Люкаса і голови М. Єрмолаєва [17, арк. 4–36]. Власне і в донесенні Поліції безпеки і СД від 12 серпня 1941 р. повідомляється, що в Луцьку призначено німецького бургомистра, і німецького керівника області [36, с. 404].

17 липня 1941 р. з'явився наказ Гітлера про запровадження цивільного управління окупованими територіями Радянського Союзу, нової системи адміністративного поділу та органів державної влади [2, с. 325]. Дещо пізніше, 20 серпня було утворено рейхскомісаріат Україна [24, с. 165]. Згідно нового адміністративного поділу Луцьк стає центром генерального округу «Волинь-Поділля», який охоплював територію Волинської, Ровенської та Кам'янець-Подільської областей, а також південну частину Брестської та Пінської областей колишньої БРСР. У свою чергу він поділявся на 24 округи – гебітскомісаріати, його площа становила 80 508 км², кількість мешканців сягала 4212 тис. осіб. Очолив генеральний округ «Волинь-Поділля» обергрупенфюрер СА Шене [2, с. 336]. До складу Луцького гебітскомісаріату у свою чергу, увійшли наступні довоєнні райони Волинської області: Луцький, Ківерцівський, Рожищенський, Колківський, Олицький, Піддубцівський, Сенкевичівський, Торчинський і Цуманський [21, с. 186].

Від військових, управлінські функції переходять до луцького гебітскомісара підполковника Лінднера 11 вересня 1941 р. [16, арк. 3]. З цього часу він концентрує у свої руках всю повноту цивільної влади, яка поширюється не тільки на Луцьк, але й на всі райони згадані вище. Гебітскомісаріат розташовувався на вул. Повстання Листопадового, 8 (після перейменування вул. Штабова – авт.) [4, арк. 190; 6, арк. 19]. Нині це приміщення Волинського краєзнавчого музею на вул. Шопена, 20 [33, с. 162].

Отримавши дозвіл німецьких властей, М. Єрмолаєв почав формувати управу міста. Від початку вона розташовувалась на вул. Північній, 11 (нині вул. Винниченка) [9, арк. 20; 33, с. 64], однак згодом, газета «Український голос» від 7 жовтня 1943 р. інформувала, що управа перейшла в нове приміщення на вул. Лесі Українки, 39 (нині вул. Богдана Хмельницького) [33, с. 152; 43, с. 4].

Уже 2 липня 1941 р. М. Єрмолаєв призначив начальників відділів управи, керівників підприємств, що їй підпорядковувались, а також трьох своїх заступників. Ними стали: Михайло Олійник – керівник справами апровізаційними і транспорту, Євген Тиравський – керівник промислово-фінансового відділу і Володимир Поліщук – керівник технічного і житлового відділу. Місячний оклад заступників посадника складав 1100 руб., начальників відділів – 600 руб. Дещо більшу заробітну плату отримувач завідувач відділу охорони здоров'я Франц Білобран – 900 руб., його заступник Аврамії Омельчук – 750 руб., директор друкарні Юрій Константинов – 850 руб., директор водоканального відділу Степан Гігель – 750 руб. і директор електростанції Василь Галушка – 800 руб. [7, арк. 1–13в.].

Очевидно, що у перший період часу, структура міської управи могла дещо змінюватись. Так, станом на 21 жовтня 1941 р. вона складалася із 10 відділів, а також підпорядковувала собі 15 підприємств і 15 самостійних закладів. Управа поділялася на наступні відділи: загальний, фінансовий, апровізаційний, земельно-господарський, технічний, охорони здоров'я, реєстраційний, суспільної опіки, житловий і адміністративно-карний. До підприємств управи зараховувались: саночистка, водоканали, електростанція, друкарня, міський театр, редакція (мається на увазі газета «Український голос» – авт.), цегельні № 1 – 5 і аптеки № 1 – 4. Самостійними закладами управи були: пожежна охорона, нотаріат, I хірургічна лікарня, II міська лікарня, III міська лікарня, епідемічна лікарня, туберкульозна лікарня, I – III поліклініка, дитяча поліклініка, амбулаторія при III лікарні, амбулаторія при залізничній станції, швидка допомога і санбюрологія [7, арк. 24].

Варто зазначити, що найбільшим відділом управи був житловий (див. таблицю 1), який об'єднував 174 працівники. Це може пояснюватись тим, що до свого штату він включав 110 дворників, які обслуговували місто. Останні отримували від 15 до 22,5 марок, які по курсу прирівнювались до 150 – 225 руб. У цей час місячна платня посадника М. Єрмолаєва складала 150 марок або ж 1500 руб. [7, арк. 32–41].

Таблиця 1.

Порівняльна таблиця відділів міської управи Луцька [7, арк. 25–26 зв.]

Назва відділу	Структурні підрозділи	Кількість працівників	Керівник, посадовий оклад
Загальний	Секретаріат, реферат особливий, реферат статистичний, реферат культури й мистецтва, канцелярія	22	—
Фінансовий	Реферат рахунково-касовий, реферат податковий, реферат промисловий	9	Гудемчук Олексій, 70 марок
Апровізаційний	Канцелярія, реферат харчовий, реферат контролю склепів, реферат бойня, реферат калькуляційний	112	—
Земельно-господарський	Реферат земельний, реферат інвентаризації та управління майном, реферат шкільний, реферат управління базарів та бань.	32	Критюк Антон, 70 марок
Технічний	Реферат будівельний, реферат регуляційний, реферат шляховий, гараж.	30	Забродський Сергій
Охорони здоров'я	Реферат лічний, реферат контролю санітарної, реферат гігієни шкільної, реферат ветеринарний.	14	Вакантна посада, 70 марок
Реєстраційний	Реферат реєстраційний, реферат паспортовий.	8	Мохнюк Константин, 70 марок
Суспільної опіки	Реферат суспільної опіки	4	Дробан Сергій
Житловий	Реферат мешкановий, реферат охорони майна, реферат житлового фонду, бухгалтерія, канцелярія.	174	Баглай Володимир, 70 марок
Адміністративно-карний		1	Веселовський Арсен, 70 марок

На утриманні міської управи також перебувала українська допоміжна поліція, комендантом якої спочатку був М. Ковтонюк [12, арк. 46], а згодом В. Троїцький [15, арк. 1]. Станом на травень 1943 р. вона нараховувала 150 осіб [22, с. 406]. Серед інших українських установ варто назвати луцький мировий суд, який був відкритий 7 вересня 1942 р. у будинку міської управи [40, с. 4], уряд українського нотаря [41, с. 4], громадянського стану [39, с. 4] і т. д.

У Луцьку окрім міської управи розташовувалися також інші органи української допоміжної адміністрації, які мали окрему територіальну компетенцію. Зокрема Луцька районна і вже згадана вище Волинська обласна управа. Остання була фактично сформована із представників ОУН і почала роботу 10 липня 1941 р. [28, с. 29]. Вона складалася із наступних відділів: адміністративно-політичного, сільськогосподарського, земельних і лісних справ, торговельно-промислового, опіки і здоров'я, шкільної освіти, фінансового, шляхів і загального секретаріату [10, арк. 1 зв.]. Відомо, що головою управи став Андрій Марченко, а начальником адміністративного відділу Євген Тиравський [5, арк. 2; 11, арк. 1]. Останній був звільнений із міської управи 12 липня 1941 р. [11, арк. 2 зв.].

Теза про те, що Волинська обласна управа контролювалася представниками ОУН підтверджується рядом документів. Зокрема, про створення обласної управи в Луцьку повідомляється у звіті про діяльність ОУН в справі організації державної

адміністрації на ЗУЗ від 22 липня 1941 р. [32, с. 358]. Те, що обласна управа була організована членами ОУН у своїх спогадах підтверджує і редактор «Українського голосу» А. Дублянський [35, с. 732]. Окрім того у звіті керівника східної похідної групи ОУН від 16 липня 1941 р. повідомляється, що в Луцьку зупинилось 38 членів групи Климишина (очевидно мається на увазі І. Климів – авт.), за якими він відправляє машину [31, с. 329]. Таким чином, можна зробити висновок, що через Луцьк пролягали маршрути похідних груп ОУН, які рухались на схід.

Варто зазначити, що на Волині підпільна мережа ОУН була доволі чисельною. Так, відповідно звіту крайового провідника І. Климіва («Легенди») у липні 1941 р. на території Волинської області нараховувалось до 2000 членів ОУН [32, с. 365]. Очевидно, що це дало змогу обласній управі у липні 1941 р. створити військовий курінь, який отримав назву «Відділ окремого призначення ім. Євгена Коновальця». Його очолив лідер однієї із похідних груп ОУН – Матвій Мелешко («Вірлик»). Заступником останнього став Степан Коваль («Рубашченко») [25, с. 98].

Вірогідно, що відділ спочатку існував на правах «команди народної міліції», про що 19 липня 1941 р. в донесенні членам Проводу ОУН (Б) у Львові доповідав голова обласної управи А. Марченко. Однак у вересні 1941 р. окупаційна влада перетворила відділ в сільськогосподарську школу, до якої оголосили додатковий набір курсантів [28, с. 29–30]. Згодом 20 березня 1943 р. школа у кількості близько 320 осіб перейшла в підпілля і стала куренем УПА [25, с. 103].

Процес комплектування органів української адміністрації проходив не тільки за участі ОУН, але й «Союзу українських комбатантів» Луцька, головою якого був Швидун. Останній звертався до міської управи із пропозицією прислати свого представника на збори, які проходять 19 липня 1941 р. з метою створення кваліфікаційної комісії для розподілу посад в урядах державних і міському самоуправлінні. Рішення про створення такої комісії було прийнято на попередніх зборах 13 липня 1941 р., які проходили за участю представників українських націоналістів [8, арк. 23].

Між міською і обласною управою траплялися непорозуміння через розподіл сфер впливу. Так, 3 вересня 1941 р. посадник Єрмолаєв скаржився, що обласна управа без погодження з ним декілька разів використовувала приміщення театру, яке належить міській управі. Він вимагав від обласної управи наперед вносити кошти за користування театром, а також використовувати приміщення за попередньою згодою міської управи [8, арк. 173]. Як у відповідь, 4 вересня 1941 р. від начальника відділу народної освіти до посадника надійшов лист у якому він говорив, що відносини між обома управами ще не є усталені остаточно і тому непотрібно впадати у непотрібну паніку та шкідливу для української справи істерію [8, арк. 181]. Варто зауважити і той факт, що відповідно до звіту шефа Поліції безпеки і СД від 16 серпня 1941 р. у Луцьку був гострий конфлікт між бандерівцями і мельниківцями, яких не допускали до впливів. Так, бандерівці перешкодили централізувати міліцію полковнику Дяченку [26, с. 180–181], який очевидно належав до ОУН (М). Таким чином, можна припустити, що міська та обласна управи могли перебувати під сферою впливу різних течій ОУН і саме через це виникали конфлікти між ними.

Продукційна позиція обласної управи ішла врозрід німецькій окупаційній політиці. Як наслідок у грудні 1941 р. гестапо арештувало багатьох членів ОУН з української допоміжної адміністрації. Серед них були вже згадувані вище А. Марченко і Ю. Кох [32, с. 573]. Як свідчить брат останнього, Юрій був арештований СД у 1942 р. і був відправлений до концтабору Освенцім [19, с. 3]. 3 лютого 1942 р. відповідно до розпорядження рейхскомісара, обласні управи взагалі були ліквідовані, а їх працівники перейшли на роботу до гебітскомісаріатів [30, с. 41]. Як зауважує у своїх спогадах священник Максим Федорчук у листопаді – грудні 1941 р. українська головна управа і народна міліція в Луцьку, і по всій Волині були розпущені. Постали німецькі цивільні уряди, залишився магістрат з «вінігретом» і допомогова служба безпеки на Луцьк і райони [3, с. 115].

Можна припустити, що посадник М. Єрмолаєв не зовсім задовольняв німецьку владу, у зв'язку з чим він був звільнений із своєї посади. На його місце 4 грудня 1941 р. гебітскомісар призначив Євгена Тиравського. Передача повноважень від Єрмолаєва проходила 6 грудня у присутності представника гебітскомісара – начальника української адміністрації Семена Волощака [6, арк. 60]. До цього, він був завідувачем фінансового відділу міської управи [7, арк. 1 зв.]. Цікаво також зауважити, що станом на 6 грудня в касі управи знаходилось 928 319 крб. 57 коп. [6, арк. 62].

Дещо змінилась і структура самої управи. Так, за розпорядженням гебітскомісара, посадник Тиравський ліквідував як самостійні відділи регистраційний і суспільної опіки та включив їх до адміністративного відділу. Окрім того, було скорочено штати і звільнено 248 працівників. Таким чином, після проведеної реорганізації, станом на 1 січня 1942 р. у міській управі і її підприємствах залишилося 782 працівники, а саме: у міській управі 117 осіб, підпорядкованих підприємствах – 310, самостійних закладах – 355 [37, с. 6].

Посадник Тиравський також недовго перебував на посаді. У статті «Українського голосу» від 13 серпня 1942 р. повідомлялося, що у будинку міської управи розпочав свою роботу Уряд громадянського стану до обов'язків якого входить реєстрація законних шлюбів. Під цим оголошенням стояв підпис П. Скоробогатова – виконувача обов'язків посадника Луцька [39, с. 4]. Інший варіант такого оголошення датується ще 7 серпня [1]. Починаючи з цього часу і аж до кінця окупації, Скоробогатов залишався керівником міста. Тут варто нагадати, що підрозділи Червоної армії увійшли до Луцька 2 лютого 1944 р. [20, с. 488].

Завдяки доробку краєзнавців про останнього окупаційного посадника можна розповісти децю більше. Ще до початку Другої світової Скоробогатов працював у луцькому магістраті. У 1940 р. був арештований радянською владою, врятувався під час розстрілу в'язнів луцької тюрми 23 червня 1941 р., після чого тривалий час лікувався [29, с. 8]. 29 вересня 1941 р. став інспектором міського господарства із окладом 600 руб. [7, арк. 15 зв.].

Якщо попередні посадники не задовольняли німецьку владу, то у випадку із П. Скоробогатовим очевидно було навпаки. На початку вересня 1943 р. на нього було скоєно невдалий замах, коли він повертався додому з управи. Його поранили у ноги чотирма револьверними кулями. Винуватця так і не знайшли, однак саме через цю акцію, імовірно 8 вересня німці розстріляли 18 чоловік. Після замаху, Скоробогатов був нагороджений медаллю «За завоювання України» [29, с. 8].

Коли фронт наближався до Луцька, 18 грудня 1943 р. у приміщенні міського театру були проведені громадські збори, які відкрив посадник Скоробогатов. У своєму завершальному виступі він засудив «московський жидо-большевизм», провокації партизан у тилу фронту, вбивства представників влади, а також висловив підтримку Німеччині [44, с. 3]. Це був далеко не єдиний знак прихильності до окупаційного режиму. Так, на перший день Різдва посадник Скоробогатов на чолі делегації відвідав поранених німецьких вояків у луцькому госпіталі, для яких була організована урочиста програма.

Цікаво також, що напередодні – 24 грудня 1943 р. Скоробогатов отримав уже третю нагороду від окупаційної влади за свою віддану і сумлінну працю на користь населення міста, і за взірцеве керування міською господаркою. Це був золотий хрест За заслуги другого класу [45, с. 8]. Скоробогатов продовжував виконувати свої обов'язки аж до останніх днів окупації і залишив місто разом з німцями. Із своєю сім'єю він виїхав на територію Польщі, де був арештований у 1947 р. [29, с. 8]. Як склалася доля у попередників Скоробогатова поки що сказати важко. Відомо, що Є. Тиравський після свого звільнення працював приватним адвокатом [42, с. 4], згодом емігрував, помер в Австралії [34, с. 432].

Висновки. Органи допоміжної адміністрації Луцька формувались під впливом ОУН із перспективою відновлення української державності у майбутньому. Проте у планах Гітлера навіть й натяку не було на автономію для українців. Нацистський окупаційний режим почав жорстко розправлятися із оунівським інакодумством. Після ряду арештів, органи української допоміжної адміністрації фактично отримують лише право виконувати волю німецьких окупаційних властей. Однак, незважаючи на це управа Луцька намагалася працювати на користь міста, вирішуючи широкий спектр нагальних проблем.

Джерела та література

1. Волинський краєзнавчий музей, ф. Книги, документи, фото, інв. № 2906. Оголошення виконувача обов'язків посадника Луцька П. Скоробогатова про створення Уряду громадянського стану від 7 серпня 1942 р.
2. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси у 2-х кн. Кн. 1. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 321 – 367.
3. Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944. Художньо-документальна повість / В. О. Данилюк. – Луцьк: Ініціал, 1995. – 224 с.
4. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.), ф. р. – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 16. Різні об'єкти намісника м. Луцька і гебітскомісара. Почато: 2 серпня 1941 р. Закінчено: 31 грудня 1942 р., 198 арк.
5. Держархів Волинської обл., ф. р. – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 1. Розпорядження обласної управи. Почато: 1941 р. Закінчено: 1941 р., 2 арк.

6. Держархів Волинської обл., ф. р. – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 2. Розпорядження окружного комісаріату і міської управи. Переписка з окружним комісаріатом про податки, забезпечення паливом і інші документи. Почато: 18 липня 1941 р. Закінчено: 29 грудня 1941 р., 88 арк.
7. Держархів Волинської обл., ф. р. – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 4. Книга наказів посадника міської управи м. Луцька 1941 р., 47 арк.
8. Держархів Волинської обл., ф. р. – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 5. Переписка з відділами міської управи по виробничим, господарським питанням і довідки, видані громадянам. Почато: 3 липня 1941 р. Закінчено: 10 жовтня 1941 р., 280 арк.
9. Держархів Волинської обл., ф. р. – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 85. Платіжна відомість службовців поліції і заяви осіб, які були арештовані радянською владою. Про видачу паспортів цим людям. Списки торгових і промислових установ в м. Луцьку. Почато: серпень 1941 р. Закінчено: 5 грудня 1941 р., 36 арк.
10. Держархів Волинської обл., ф. р. – 2. Луцький окружний комісаріат, оп. 1, спр. 27. Проект організації «міліції», положення про організацію обласної управи в м. Луцьку. Правила внутрішнього розпорядку співробітників обласного архіву в м. Луцьку, 12 арк.
11. Держархів Волинської обл., ф. р. – 2. Луцький окружний комісаріат, оп. 2, спр. 4. Постанови окружної управи про організацію народної міліції і жандармерії. Інструкція для СП і рядових поліцейських. Почато: 22 липня 1941 р. Закінчено: 30 вересня 1941 р., 35 арк.
12. Держархів Волинської обл., ф. р. – 2. Луцький окружний комісаріат, оп. 2, спр. 5. Копії наказів окружної команди СП по кадрам, списки поліцейських і службовців кримінально-слідчого відділу районних комендантів СП. Почато: 26 липня 1941 р. Закінчено: 3 вересня 1941 р., 68 арк.
13. Держархів Волинської обл., ф. р. – 83. Луцька оберфельдкомендатура, оп. 1, спр. 1. Розпорядження і накази фельдкомендатури про організацію ортскомендатур, 26 арк.
14. Держархів Волинської обл., ф. р. – 87. Волинська обласна управа, оп. 3, спр. 1. Звіт про діяльність відділу, відомості про податкову і страхову системи. Відомість на зарплату службовців обласної управи, міліції і Луцької райуправи. Почато: 1 серпня 1941 р. Закінчено: 25 листопада 1941 р., 94 арк.
15. Держархів Волинської обл., ф. р. – 97. Луцька українська міська поліція м. Луцьк, оп. 1, спр. 2. Список поліцейських колишньої Луцької німецької поліції, 273 арк.
16. Держархів Волинської обл., ф. Наукової бібліотеки, інв. № 12. Розпорядження. Оголошення. Заклики гебітскомисара за 1941–1944 рр., 20 арк.
17. Держархів Волинської обл., ф. Наукової бібліотеки, інв. № 14. Розпорядження і оголошення посадника м. Луцька 1941 і 1943 рр., 36 арк.
18. Держархів Волинської обл., ф. Наукової бібліотеки, інв. № 19. Об'яви головнокомандуючого німецької армії. Почато: 2 липня 1941 р. Закінчено: 25 вересня 1941 р., 21 арк.
19. Друль І. Незалежність – у 1941-му? / І. Друль, В. Данилюк // Волинська газета, – 2011. – 14 липня. – С. 3.
20. Західне Полісся: історія та культура: монографія / [Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко та ін.] / наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк: ПраТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 784 с.
21. Іванов С. С. Реглементация життя населення Волині в роки німецької окупації / С. С. Іванов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 185 – 190.
22. Інформація про становище в м. Луцьку у травні 1943 р. // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – С. 404 – 409.
23. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / [пер. із фран. Р. Осалдчука] / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: «Атлас», 1993. – 660 с.
24. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія / О. Ю. Ленартович. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.
25. Літопис УПА. Волинь і Полісся. Т. 5, кн. 3. Німецька окупація. Спомини учасників з англійським резюме / редакція Євгена Штендери. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1984. – 310 с.
26. Літопис УПА. Т. 21. УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3: червень 1941 – травень 1943 / ред. Петро Й. Потічний. – Торонто: Літопис УПА, 1991. – 270 с.
27. Мазурець С. П. Повстанськими стежками: розповіді очевидця / С. П. Мазурець. – Луцьк: Надтир'я, 2002. – 236 с.
28. Музичук С. Луцький вишкільний курінь, 1941–1943 / С. Музичук, І. Марчук // Однострій. – 2004. – № 8. – С. 28 – 35.
29. Оксенюк П. Триумф і трагедія луцького бургомістра / П. Оксенюк, В. Данилюк // Віче. – 2004. – 22 квітня. – С. 8 – 9.
30. Олійник Ю. В. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник, О. М. Завальнюк. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.
31. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1 / упорядники О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.
32. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 2 / упорядники О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 604 с.
33. Пясецький В. Е. Вулиці і майдани Луцька: Історико-краєзнавчий довідник / В. Е. Пясецький, Ф. Г. Мандзюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 400 с.
34. «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. Наукове видання / упоряд. і авт. передмови Л. К. Оляндер. – Луцьк: «Вежа», 1996. – 444 с.
35. «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Т. 3 / упоряд. Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, А. М. Силук. – Луцьк: «Вежа», 1999. – 906 с.
36. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1: 1939–1943 / под ред. А. Н. Артизова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 878 с.
37. Український голос. – 1942. – 15 січня. – С. 6.
38. Український голос. – 1942. – 18 червня. – С. 2.
39. Український голос. – 1942. – 13 серпня. – С. 4.
40. Український голос. – 1942. – 10 вересня. – С. 4.
41. Український голос. – 1942. – 8 жовтня. – С. 4.
42. Український голос. – 1943. – 5 лютого. – С. 4.
43. Український голос. – 1943. – 7 жовтня. – С. 4.
44. Український голос. – 1943. – 23 грудня. – С. 3.
45. Український голос. – 1944. – 1 січня. – С. 8.

УДК: 271.224(477)

О. Іценко

ТРАГІЧНА ЗАГИБЕЛЬ ЕКЗАРХА АВТОНОМНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ АЛЕКСІЯ (ГРОМАДСЬКОГО)

В публікації здійснено аналіз фактів, причин та мотивів убивства митрополита Автономної православної церкви Алексія (Громадського). На основі аналізу соціально-релігійного становища на українських землях в період німецької окупації зроблено висновки, яка зі сторін релігійного конфлікту була максимально захищена у загибелі екзарха Алексія.

Ключові слова: православ'я, автокефалія, Автономна православна церква, «мельниківці», екзарх України.

Analysis of facts, reasons and motives of the death of Metropolitan and Exarch of Autonomous Orthodox Church Alexis (Gromadskiy) was undertaken in the publication. Conclusions were formulated on the basis of study of social and religious situation in the Ukrainian lands during the German occupation. Motives of Exarch's death were disclosed on the basis of religious conflicts analysis between parties.

Keywords: Orthodoxy, autocephaly, Autonomy Orthodox Church, "melnikovtzi", Exarch of Ukraine.

Про вбивство авторитетного українського ієрарха Алексія (Громадського), екзарха Автономної церкви в Україні, писали багато дослідників, як сучасники тих подій [3, 10, 24], так і світські [7, 9, 13, 26] та конфесійні [19, 27, 29] історики й релігієзнавці. Нещодавно відомі українські науковці професори Д. Веденєєв та О. Лисенко висунули гіпотезу, за якою «поширене в літературі твердження про вбивство владики Олексія бійцями УПА... є помилковим. Митрополит Олексій, як зафіксовано у документах КДБ УРСР, мав необачність виїхати з Почаєва до Луцька автомашиною кременецького гебітскомисара... Його обстріляли радянські партизани...» [9, с. 112]. Як бачимо, з'явилися нові дані стосовно цього випадку, а це вимагає ще раз повернутися до з'ясування обставин вбивства українського екзарха та більш скрупульозного аналізу фактів та джерел по справі.

Соціально-релігійне становище на українських землях того періоду було дуже складним. З літа 1941 р., по мірі просування німецьких військ углиб Радянського Союзу величезна територія УРСР була захоплена, осінню утворено адміністративну одиницю – Рейхскомісаріат «Україна», куди увійшли майже всі українські землі. Православні єпархії були відірвані від вищого церковного